Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali
Aoka guvohnoma № 323759 ISSN: 3060-4818

EDGAR ALLAN POE VA WASHINGTON IRVING IJODIDA ISLOM MADANIYATI VA SHARQONA TAFAKKUR MOTIVLARINING QIYOSIY-ADABIY TAHLILI

Ismailova Gulnoza Odiljon qizi
O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti,
Tarjimonlik fakulteti,
Ingliz tili amaliy tarjima kafedrasi
katta o‘qituvchisi.
https://doi.org/10.5281/zenodo.23268113

Annotatsiya. Ushbu maqolada XIX asr Amerika romantizmining ikki yirik vakili — Edgar Allan Poe va Washington Irving asarlarida islom madaniyati, Qur’oniy ishoralar va Sharq poetikasining qayta talqin qilinishi qiyosiy tahlil etiladi. Tadqiqotda Poe’ning “Al Aaraaf” va “Israfel” she’rlari, Irvingning “Tales of the Alhambra” hamda “Mahomet and His Successors” asarlari asosiy manba sifatida olinadi. Tarixiy-qiyosiy, intertekstual va poetik tahlil yordamida mualliflarning Sharq merosiga murojaat qilishidagi mushtaraklik hamda farqlar aniqlanadi. Xulosa sifatida Poe Sharq motivlarini ko‘proq ramziy-metafizik obrazlar tizimiga, Irving esa tarixiy-madaniy xotira va rivoyat poetikasiga moslashtirgani asoslanadi.

Kalit so‘zlar: Edgar Allan Poe, Washington Irving, islom madaniyati, Sharqona tafakkur, romantizm, intertekstuallik, Al Aaraaf, Alhambra, qiyosiy adabiyotshunoslik.

KIRISH

XIX asr Amerika adabiyoti shakllanishida Yevropa romantik an’analari bilan bir qatorda Sharqqa oid matnlar, sayohatnomalar, diniy tarjimalar va tarixiy rivoyatlar ham muhim madaniy vositachilik vazifasini bajardi. Amerika ijodkorlari uchun “Sharq” bir xil, o‘zgarmas geografik hudud emas, balki ko‘pincha turli madaniyatlar haqida G‘arbda yaratilgan tasavvurlar majmui bo‘lgan. Shu sabab badiiy asarda islomga oid atamaning uchrashi muallif islom aqidasini to‘la qabul qilganini ham, mazkur obrazni diniy manbadagi mazmunda qo‘llaganini ham avtomatik anglatmaydi (Said, 1978; Einboden, 2016).

Edgar Allan Poe (1809–1849) she’riyatida Sharq timsollari estetik mukammallik, ko‘rinmas olam, inson bilishining chegarasi kabi muammolar bilan bog‘lanadi. Washington Irving (1783–1859) nasrida esa Andalusiya tarixining musulmonlar bilan bog‘liq qatlamlari, me’moriy xotira hamda tarixiy shaxslar haqidagi hikoyalar ilgari suriladi. Mazkur tafovut ikki muallifning badiiy maqsadi, janri va manbaga munosabatini birgalikda tekshirishni taqozo etadi (Poe, 1845; Irving, 1832).

Maqolaning maqsadi — Poe va Irvingning tanlangan asarlarida islom madaniyati hamda Sharqona tafakkur motivlarining manbasi, poetik vazifasi, semantik o‘zgarishi va muallif pozitsiyasini qiyoslash. Tadqiqot savoli shundan iboratki: umumiy romantik qiziqish sharoitida diniy-madaniy belgilar qaysi yo‘llar bilan turlicha badiiy mazmun kasb etadi?

ADABIYOTLAR TAHLILI

Sharqshunoslikni tanqidiy o‘rganish an’anasida Said (1978) “Sharq” haqidagi G‘arb diskurslari tarixiy kuch munosabatlari bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi. Bu yondashuvni adabiy matnga tatbiq etishda obrazning estetik vazifasini uning tarixiy stereotiplar bilan bog‘liqligidan ajratmaslik kerak. Biroq har bir diniy ishorani faqat bir yoqlama stereotip deb baholash ham konkret asarning badiiy murakkabligini soddalashtiradi.

Wazzan (1988) Poe’ning “Al Aaraaf” va “Israfel” she’rlaridagi islomiy elementlarni alohida o‘rgangan. Al-Kamal (2015) Poe poetikasidagi Qur’oniy obrazlar, Sharq geografiyasi hamda ekzotik tasvirga e’tibor qaratadi; Alfawa’ra va Alghaberi (2023) esa Sharq haqidagi tasavvurlarni tanqidiy qayta o‘qishni taklif etadi. Elimam (2026) “Al Aaraaf” nomining madaniyatlararo ko‘chishi bilan bog‘liq tarjimaviy-semantik muammoni tahlil qiladi.

Irving ijodi bo‘yicha Einboden (2016) muallifning Qur’on bilan aloqador qaydlari, arab tilini o‘rganishi va “Mahomet and His Successors” asariga olib kelgan manbaviy izlanishlarni yoritgan. Mahalliy metodologik nuqtayi nazardan Quronov (2018) tomonidan ishlab chiqilgan badiiy asar tuzilishi va poetik tahlil tushunchalari, shuningdek uning adabiyotshunoslikka oid maqolalari (Quronov, 2019) ushbu qiyosga nazariy asos bo‘ladi.

Mavjud izlanishlarda ikki yozuvchi ko‘pincha alohida tekshiriladi. Ushbu maqolaning asosiy yo‘nalishi esa “Sharq motivi”ni oddiy mavzuiy o‘xshashlik sifatida emas, balki janr va narrativ vazifaga qarab o‘zgaradigan intertekstual hodisa sifatida talqin qilishdan iborat.

MATERIALLAR VA METODLAR

Tadqiqot materiali sifatida Poe’ning “Al Aaraaf” (1829), “Israfel” (1831) va ularning keyingi nashrlardagi matni (Poe, 1845), Irvingning “Tales of the Alhambra” (1832) hamda “Mahomet and His Successors” (1850) asarlari tanlandi. Ular diniy ishoralar, tarixiy makon, rivoyat va poetik ramzlarning ikki muallif ijodidagi turli vazifalarini ko‘rsatishga imkon beradi.

Tarixiy-qiyosiy metod asarlar yaratilgan davrdagi romantik dunyoqarashni hisobga olishga xizmat qildi. Intertekstual tahlil diniy nom va obrazlarning avvalgi matnlarga munosabatini; yaqin o‘qish usuli esa leksika, tasviriy detallar, muallif ohangi va hikoya kompozitsiyasini aniqlashga yo‘naltirildi. Dalillar sifat ko‘rsatkichlariga asoslangani uchun sonli eksperiment yoki statistik natijalar da’vo qilinmaydi.

Tahlilda “islom madaniyati” tushunchasi Qur’oniy alluziyalar, musulmon Andalusiyasi merosi, tarixiy-biografik rivoyatlar va ularning adabiy tasvirini anglatadi. “Sharqona tafakkur” esa keng va tarixan turlicha ishlatiladigan atama bo‘lgani uchun faqat tekshirilayotgan asarlardagi aniq axloqiy, tasavvuriy va kosmologik motivlar doirasida qo‘llanadi.

NATIJALAR

Poe’ning “Al Aaraaf” asari sarlavhasi Qur’ondagi al-A’rof tushunchasi bilan bog‘liq. Biroq she’rda ushbu nom diniy hukm sahnasi sifatida aynan takrorlanmaydi: u samoviy makon, ruhiy o‘tish holati va go‘zallikning metafizik qiyofasiga yaqinlashadi. Badiiy matndagi bu semantik siljish diniy atamaning yangi poetik tizimga ko‘chirilganini ko‘rsatadi (Wazzan, 1988; Elimam, 2026).

“Israfel”da farishta nomi yuksak musiqa va mutlaq go‘zallik timsoliga aylanadi. Isrofilga oid diniy tasavvurlar she’rning estetik tuzilishida bevosita aqidaviy bayon sifatida emas, balki osmoniy ohangni ifodalovchi romantik ramz sifatida qatnashadi. Poe uchun Sharq manbasidan olingan obraz insoniy

tovush bilan tasavvur qilingan mukammal ohang o‘rtasidagi masofani sezdiradi (Poe, 1845; Al-Kamal, 2015).

Irvingning “Tales of the Alhambra” asarida musulmon Ispaniyasi xotirasi tarixiy joy va rivoyatlar orqali jonlantiriladi. Alhambra saroyi me’moriy makon bo‘lish bilan birga o‘tmishning unutilayotgan madaniy qatlamlarini esga soluvchi estetik vositadir. Hikoyachining kuzatuvlari, mahalliy og‘zaki hikoyalar va afsonalar birlashib, Sharqni abstrakt samoviy olam emas, moddiy tarix izlari bilan bog‘liq makon sifatida beradi (Irving, 1832).

“Mahomet and His Successors”da esa Irving musulmon tarixiga biografik-tarixiy nasr orqali murojaat qiladi. Matnda tarixiy hodisalar bilan rivoyatlarning qo‘shilishi XIX asr G‘arb muallifiga xos vositachilikni ochib beradi. Asarni zamonaviy tarixshunoslikdagi Muhammad payg‘ambar hayoti haqidagi yakuniy va betaraf manba sifatida emas, muayyan davrning adabiy-tarixiy talqini sifatida o‘qish lozim (Irving, 1850; Einboden, 2016).

Qiyosdan uch natija kelib chiqadi. Birinchidan, Poe islomiy belgini asosan ramziy-poetik shaklga aylantiradi, Irving esa tarixiy rivoyat va madaniy xotira kontekstida rivojlantiradi. Ikkinchidan, Poe matnlarida makon kosmik va mavhum, Irving matnlarida esa Alhambra kabi aniq topografik belgilar bilan ta’minlangan. Uchinchidan, Poe lirik subyektining estetik intilishi ustun bo‘lsa, Irvingda hikoyachining manbalarni saralashi va tarixga munosabati muhim ahamiyat kasb etadi.

MUHOKAMA

Mazkur kuzatuvlar romantik adabiyotdagi Sharq timsollarini bitta qolipda talqin qilish yetarli emasligini ko‘rsatadi. Poe “Al Aaraaf” nomining diniy xotirasini saqlagan holda unga yangi poetik vazifa yuklaydi; Irving esa tarixiy joy nomi va rivoyatni madaniy tarjima vositasiga aylantiradi. Natijada o‘xshash manbaviy qiziqishlar har xil badiiy natija beradi. Quronov (2018) ilgari surgan poetik tuzilishga e’tibor yondashuvi ham obrazni uning asardagi funksiyasiga qarab o‘rganish zaruratini tasdiqlaydi.

Bunday qayta ishlash ikki tomonlama baholanadi. Bir tomondan, amerikalik kitobxon oldida musulmon tarixiga oid nomlar, me’moriy meros va diniy tasavvurlarni kengroq tanishtiradi. Ikkinchi tomondan, badiiy ekzotizatsiya va tanlab tasvirlash Sharqning ichki xilma-xilligini cheklashi mumkin (Said, 1978; Alfawa’ra & Alghaberi, 2023). Shuning uchun mualliflarning badiiy qiziqishini to‘g‘ridan-to‘g‘ri madaniy betaraflik yoki islomning to‘laqonli talqini bilan tenglashtirib bo‘lmaydi.

Poe va Irving orasidagi muhim tafovut “olingan unsur”ning miqdorida emas, uning qanday qayta kodlanganidadir. Poetika nuqtayi nazaridan Poe’ning samoviy tasvirlari diniy nomlarni individuallashtirilgan romantik metaforaga aylantirsa, Irvingning tasviriy-tarixiy usuli masofadagi madaniyat haqida hikoya qilish huquqi va mas’uliyati savollarini yuzaga keltiradi. Bu farq keyingi tadqiqotlarda konkret nashrlar, tarjimalar va qabul tarixi orqali yanada keng tekshirilishi mumkin (Quronov, 2019; Einboden, 2016).

XULOSA

Edgar Allan Poe va Washington Irvingning Sharq va islom madaniyatiga murojaati XIX asr Amerika romantizmi doirasida bir-biriga yaqin, biroq poetik jihatdan mustaqil hodisalardir. Poe’da Qur’oniy nom va farishta obrazi estetik-metafizik mushohada vositasiga aylansa, Irvingda Andalusiya

musulmonlari tarixi, Alhambra me'morchiligi va tarixiy rivoyat madaniy xotiraning badiiy shaklini yaratadi.

Qiyosiy tahlil islomiy alluziyalarni manbaning asl mazmuni, badiiy matndagi semantik ko'chish va XIX asr muallifining tarixiy dunyoqarashi bilan birga o'rganishni talab etishini ko'rsatdi. Kelgusida arabcha va inglizcha manbalararo tekstologik qiyos, shuningdek, Poe hamda Irving asarlarining o'zbek tilidagi tarjima va qabul tarixini o'rganish mazkur mavzuni boyitishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Al-Kamal, S. K. (2015). The orientalism of Edgar Allan Poe: The allure of the Middle East in Al-Aaraaf [Master's thesis, Missouri State University].
2. Alfawa'ra, L. H. Q., & Alghaberi, J. A. (2023). American orientalism: A critical reading through Edgar Allan Poe. Studies in English Language and Education.
3. Einboden, J. (2016). The Islamic lineage of American literary culture: Muslim sources from the Revolution to Reconstruction. Oxford University Press.
4. Elimam, F. (2026). Poe's "Al-Aaraaf": A critical analysis of culture-bound borrowing in literary diction. Journal of Translation and Language Studies, 7(2), 52–58. https://doi.org/10.48185/jtls.v7i2.2125
5. Irving, W. (1832). Tales of the Alhambra. Henry Colburn and Richard Bentley.
6. Irving, W. (1850). Mahomet and his successors. G. P. Putnam.
7. Poe, E. A. (1845). The raven and other poems. Wiley and Putnam.
8. Quronov, D. (2016). Adabiy o'ylar. Turon zamin ziyo.
9. Quronov, D. (2018). Adabiyot nazariyasi asoslari. Akademnashr.
10. Quronov, D. (2019). Adabiyot va b. haqida. Akademnashr.
11. Said, E. W. (1978). Orientalism. Pantheon Books.
12. Wazzan, A. M. (1988). Islamic elements in Poe's poems "Al-Aaraaf" and "Israfel". Islamic Studies, 27(3), 221–229. https://doi.org/10.52541/isiri.v27i03.5478